

„Vzácná a magická kniha.“

Bill Bryson

MIZNÚCE POKLADY

Príbehy výnimočných
ohrozených zvierat

KATHERINE RUNDELLOVÁ

MIZNÚCE POKLADY

**PRÍBEHY VÝNIMOČNÝCH
OHROZENÝCH ZVIERAT**

KATHERINE RUNDELLOVÁ

MIZNÚCE POKLADY

PRÍBEHY VÝNIMOČNÝCH
OHROZENÝCH ZVIERAT

Upozornenie pre čitateľov a užívateľov tejto knihy

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto tlačenej či elektronickej knihy nesmie byť reprodukováaná a šírená v papierovej, elektronickej či inej podobe bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa. Neoprávnené použitie tejto knihy bude trestne stíhané. Automatizovaná analýza textov alebo dát v zmysle čl. 4 smernice 2019/790/EU a použitie tejto knihy na tréňovanie AI sú bez súhlasu nositeľa autorských práv zakázané.

Katherine Rundellová

Miznúce poklady

Príbehy výnimočných ohrozených zvierat

Vydala GRADA Slovakia s. r. o. pod značkou Grada
Moskovská 29, 811 08 Bratislava 1
www.grada.sk
Tel.: +421 2 556 451 89
ako svoju 377. publikáciu

Z anglického originálu *The Golden Mole and Other Living Treasure*,
vydaného vydavateľstvom Faber & Faber, Londýn, v roku 2022,
do slovenčiny preložila Mgr. Zuzana Jánska.

Extract from 'The Names of the Hare', from the Middle English
(version by Seamus Heaney), originally published in *The Rattle Bag*
© the Estate of Seamus Heaney

Extract from 'Swifts' by Ted Hughes, originally published in
Season Songs © the Estate of Ted Hughes

Zodpovedný redaktor Mgr. art. Andrej Purkart
Jazyková redakcia Mgr. Barbora Nosková
Spracovanie obálky Adrián Macho
Grafická úprava a sadzba SOFT DESIGN, s. r. o.

Vydanie 1., 2025
Počet strán 208
Tisk Centrum s.r.o.

Copyright © Katherine Rundell, 2022
Illustrations © Talya Baldwin, 2022
Slovak Edition © Grada Slovakia s.r.o., 2025
Translation © Mgr. Zuzana Jánska, 2025
Cover design © Adrián Macho, 2025

ISBN 978-80-8305-160-7 (print)
ISBN 978-80-8305-161-4 (pdf)
ISBN 978-80-8305-162-1 (epub)
ISBN 978-80-8305-163-8 (mobi)

OBSAH

<i>Úvod</i>	7
Vombat	13
Žralok grónsky	19
Žirafa	27
Dážďovník	35
Lemur	41
Krab pustovník	47
Tuleň	55
Medveď	63
Narval	73
Vrana	79
Zajac	85
Vlk	95
Jež	105
Slon	113
Morský koník	121

Šupinavec	129
Bocian	135
Pavúk	143
Netopier	153
Tuniak	161
Zlatý krtko	171
Človek	177
<i>Poznámka autorky</i>	183
<i>O tejto knihe</i>	187
<i>Pod'akovanie</i>	189
<i>Prečítajte si viac</i>	191
<i>Zoznam slovenských prekladov</i>	201

ÚVOD

Dážďovník obyčajný preletí za celý život približne dva milióny kilometrov; ako keby doletel dvakrát na Mesiac a späť a potom sa znovu vrátil na Mesiac. Každý rok strávi lietáním aspoň desať mesiacov; obmývaný oblohou, spiaci za letu, bez potreby pristáť.

Skokan lesný dokáže v zime celkom zamrznúť. Srdce sa mu spomaľuje, až sa úplne zastaví: voda okolo jeho vnútorných orgánov sa zmení na ľad. Keď príde jar, rozmrzne a srdce sa samé od seba spontánne naštartuje. Stále nechápeme, ako srdce vie, že má začať biť.

Delfíny v mori pískajú na svoje mláďatá v maternici. Celé mesiace pred pôrodom a dva týždne po ňom matka opakuje stále dokola ten istý charakteristický hvizd. Ostatné delfíny vtedy tichšie než zvyčajne, aby nemiatli ešte nenarodené mláďa, ktoré sa učí rozpoznávať volanie svojej matky.

Tieto fakty – nekonečný let, srdce, ktoré sa samo naštartuje, delfínie mláďa, ktoré vníma hvizd svojej mamy ešte

v maternici – znejú ako bájky pre malé deti. Lenže skutočný svet je taký ohromujúci, že hoci máme obrovskú schopnosť žasnúť, sotva dokážeme zahliadnuť okraje pravdy.

Túto knihu tvoria okamihy stretnutí so živými tvormi, okamihy radostné aj ničivé, potešujúce, vznešené aj bláznivé. Sú to príbehy, v ktorých spoznávame samých seba. Očarujú nás aj privádzajú do vytrženia: odhaľujú naše vlastné zvláštnosti. Príbehov takýchto stretnutí je dostatok, aby zaplnili tisíce kníh. Napríklad svätému Cuthbertovi, mníchovi zo siedmeho storočia z Lindisfarne, vraj pomohli vydry morské potom, ako sa modlil po pás v oceáne. Keď sa vrátil na súš, vydry mu zohrievali nohy svojím dychom a sušili ich svojou srst'ou. Krásna mladá žena povedala Alexandrovi Dumasovi, že by s ním rada išla do postele, ale len ak jej najprv daruje ako dôkaz lásky mangustu a mravčiara. Slepý farmár v Suriname raz zachránil mlád'a kapybary a vycvičil ho ako vodiaceho psa. Zaznamenali to aj v *Guinnessovej knihe rekordov*: muž, v podstate v sprievode obrovského morčat'a, raz odvážne vykročil do temnoty sveta a nechal sa priviesť až domov.

Nevieme, či sa Dumasovi podarilo požiadavku jeho potenciálnej milienky splniť: zdá sa to nepravdepodobné. V Paríži 19. storočia by sa mu zrejme pomerne ľahko podarilo kúpiť mangustu, ale mravčiara už omnoho ťažšie. Môžeme však celkom ľahko uhádnuť, prečo mladá žena vôbec chcela elegantnú potkanu mačku a cicavca s červovitým jazykom:

vždy sme mali silnú túžbu po živých tvoroch, s ktorými zdieľame svet.

Táto kniha je tiež prehliadkou mnohých divokých dohadov a nedorozumení, omylov, na ktorých sme prácne budovali svoje poznanie. Napríklad: kedysi sme lovili bobry kvôli ich semenníkom. Považovali sme ich za lahodné afrodiziakum a stáročia sme sa preto domnievali, že toto zviera si v prípade prenasledovania odhryzne vlastné genitálie, aby uniklo prenasledovateľom. „Hodili by ich [svojim prenasledovateľom] do cesty,“ tvrdil rímsky text z roku 200 n. l., „ako prezieravý muž, ktorý padnúc do rúk lupičov obetuje všetko, čo nesie, aby si zachránil holý život a odovzdá svoj majetok ako výkupné.“ Stredoveké bestiáre boli preto plné vyobrazení rozzúrených bobrov, ktoré sa kastrujú vlastnými rezákmi. Podobne kvôli stredovekému presvedčeniu, že pštrosy dokážu stráviť železo, boli arabské a európske rukopisy posiate kresbami tohto vtáka s podkovou alebo mečom pevne zovretým v zobáku. Túto teóriu testoval a zaznamenal veľký iracký prírodovedec al-Jahiz z deviateho storočia. Pštros podľa neho s radosťou zožral žeravé kusy kovu, ale keď zhltol nožnice, rozpáral sa zvnútra. Verili sme tiež, že pštrosy dokážu vyseďieť svoje vajcia len tým, že na ne uprene a neochvejne zízajú.

Starobylé omyly sú fantastické, pretože odhaľujú ľudské nádeje aj úzkosti. Naše hrôzy, túžby po lepšom trávení a sexuálnej zdatnosti, hľadanie magických riešení pre neúprosne

ľudské problémy. A niet dôvodu domnievať sa, že dnes nerobíme také isté chyby a v rovnakom množstve, ako v každej predošlej generácii. Tohto poznatku by sme sa mali pevne a naliehavo držať. Hoci už možno poznáme svet trochu lepšie, stále vidíme len nekonečne malý zlomok reality.

Stále je nesmierne veľa toho, čo môžeme objavovať o zemi, na ktorej stojíme, a o tom, čo sa na nej rodí. Naša túžba priblížiť sa k divným tvorom sveta im však často skôr uškodila, ako pomohla. Každý druh v tejto knihe je ohrozený, alebo je ohrozený jeho poddruh, pretože dnes takmer nenájdeme na zemeguli tvora, pre ktorého by to neplatilo. K ničeniu svetových ekosystémov najviac prispieva globálny západ, no dôsledky sú cítiť všade na Zemi. Čas sa kráti.

Táto kniha k vám prichádza v prestrojení za cirkusového principála s cylindrom, bičom a namal'ovanými fúzmi. On sám nie je až taký pozoruhodný, ale chce vám ukázať to, čo pozoruhodné je. Jeho úlohou je povedať: milí priatelia, len sa pozrite, čo tu máme! Prijmete moje pozvanie s úžasom a láskou? Pretože práve lásku spojenú s pozornosťou budeme v nadchádzajúcich rokoch naliehavo potrebovať.

VOMBAT

„Vombat,“ napísal Dante Gabriel Rossetti v roku 1869, „to je radosť, triumf, potešenie, šialenstvo!“ Maliarov dom na Cheyne Walk 16 v Chelsea mal veľkú záhradu, v ktorej krátko potom, čo ovdovel, začal chovať divé zvieratá. Popri iných zvieratách si zaobstaral malé i veľké kengury, medveďíka čistotného aj zebu (*tur domáci; pozn. red.*). Zvažoval aj chov slona afrického, ale dospel k záveru, že za 400 libier je neprimerane drahý. Kúpil si tukana, ktorého vraj naučil jazdiť na lame. Nadovšetko však miloval vombaty.

Mal dvoch. Jeden sa volal Top po Williamovi Morrisovi, ktorého prezývka „Topsy“ bola inšpirovaná jeho kučeravou hrivou.¹ V septembri 1869 Rossetti v jednom liste napísal, že vombatovi sa úspešne podarilo prerušiť Johna Ruskina v jeho zdanlivo neprerušiteľnom monológ, keď kritikovi

¹ Topsy je meno ženskej postavy z knihy *Chalúpka strýčka Toma* od H. E. Beecherovej Stowovej. Pre postavu je charakteristický divoký, kučeravý účes (Pozn. red.).

vopchal nos medzi vestu a sako. Rossetti často vombaty kreslil. Načrtol svoju milenku – manželku Williama Morrisa Jane – ako jedného vedie na vôdzke. Na obrázku sa Jane aj vombat tvária nahnevane. Obaja majú svätožiary.

Nie je ťažké pochopiť Rossettiho oddanosť. Vombaty sú prefíkané. Sú rýchlejšie, odvážnejšie aj odolnejšie než vyzerajú. Navonok majú roztomilú tvár a sú zavalité. Najstarší zaznamenaný opis vombata pochádza od osadníka Johna Pricea z roku 1798, keď navštívil Nový Južný Wales (v *Austrálii*; pozn. red.). Price napísal, že ide o „zvíra vysoké asi pol metra, s krátkymi nohami a hrubým telom s veľkou hlavou, okrúhlymi ušami a veľmi malými očami; je veľmi tučné a pripomína jazveca.“ Tento opis naznačuje, že autor toho o jazvecoch veľa nevedel. Vombat vyzerá v skutočnosti ako niečo medzi kapybarou, koalou a medvedím mláďaťom. A hoci väčšina z nich má nevýraznú hnedú farbu, niektoré vombaty dlhouché sa rodia so vzácnou genetickou mutáciou, ktorá dodáva ich srsti zlatú farbu – jagavý blond ako mala Marilyn Monroe.

Hoci nepôsobia veľmi aerodynamicky, vombaty dokážu bežať rýchlosťou až štyridsať kilometrov za hodinu a udržať ju až po dobu deväťdesiat sekúnd. Najrýchlejší zaznamenaný beh človeka bol šprint Usaina Bolta na sto metrov v roku 2009. Dosiahol vtedy rýchlosť 44,7 km/h, ale udržal ju len 1,61 sekundy, takže vombat by ho mohol

ľahko predbehnúť. Dokážu tiež zraziť k zemi dospelého muža a majú schopnosť útočiť smerom dozadu, pričom predátorov drvia o steny svojich brlohov tvrdou kostnatou chrupavkou v zadku. V ich norách sa našli rozdrúzané lebky líšok.

Vombaty rodia raz ročne, na jar, a sú starostlivé a ochrannárske matky. Podobne ako všetky vačkovce, privádzajú na svet drobné mláďatá v štádiu embrya, ktoré sa narodia len po tridsiatich dňoch v maternici. Potom sa na osem mesiacov uchýlia do matkinho vaku, kde sa ďalej vyvíjajú. Vak vombata je otočený hore nohami, takže hlava mláďaťa vykúka von spomedzi zadných nôh matky, ktorá môže hrať bez toho, aby sa blato dostalo do vaku. Je to mimoriadny príklad zvieracej adaptácie, ktorý zároveň navodzuje dojem, akoby matka vombata bola v stave neustáleho, osemmesačného pôrodu. Zrejme preto v príbehu *Macka Pú* vystupuje klokan a nie vombat.

Pre prvých osadníkov v Austrálii boli vombaty škodcami. Hoci šunka z vombata, podobne ako klokaní steak, mohla doplniť skromnú stravu osadníkov, vnímali ich predovšetkým ako potenciálnu hrozbu pre úrodu, a preto ich hromadne zabíjali. (Dajú sa ľahko vystopovať, pretože ich výkaly majú tvar takmer dokonalých kociek.) V austrálskom štáte Viktória boli vombaty v roku 1906 zaradené medzi škodcov. V roku 1925 na nich vypisovali odmenu a lovci

mohli za hlavu vombata získať desať šilingov. Odmena podnecovala ľudí k lovu. Tak sa stalo, že v jednom roku odovzdal istý majiteľ pozemku viac než tisíc hláv vombatov. Dnes, napriek svojmu menu je už vombat obyčajný skôr vzácny. Nadmerné spásanie a ničenie ich prirodzeného prostredia spôsobilo prudký pokles ich počtu; všetky druhy vombatov sú teraz chránené a vombat severný, známy tiež ako Krefftov, je kriticky ohrozený. Má hladšiu, jemnejšiu srst než vombat obyčajný a slabý zrak. Pri hľadaní potravy v tme sa spolieha na svoj veľký zamatový nos. Keďže jeho biotop bol postupne okliešťovaný, stal sa jedným z najvzácnejších suchozemských cicavcov na svete. Sčítanie v roku 1982 odhadlo počet žijúcich jedincov na tridsať. Najnovší prieskum zistil, že nemotornému ľudskému ničeniu uniklo 251 vombatov.

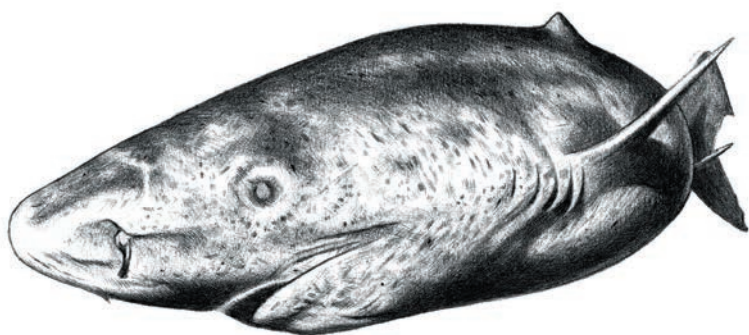
Niektoré vombaty zahynuli priamo v ľudských rukách. V roku 1803 sa slávny bádateľ Nicolas Baudin vrátil z cesty do Nového Holandska (dnešnej Austrálie) s archou zvierat pre Napoleonovu manželku Jozefínu. Plavba bola drsná, s mnohými stratami medzi posádkou aj nákladom: viac než polovica posádky musela opustiť loď kvôli chorobe, desať kengúr zahynulo na podchladenie a izbu botanika rozobrali, aby v nej vytvorili vnútorný priestor pre zostávajúce zvieratá. Choré emu krmili cukrom a vínom, z čoho sa im ešte pohoršilo, a sám Baudin začal vykašľávať krv. Dva vombaty

uhynuli, ale aspoň jeden posledný bol doručený do náručia cisárovnej Jozefíny.

Vombaty ponúkali útechu tam, kde jej bolo len veľmi málo. Nemecký filozof Theodor Adorno po druhej svetovej vojne často navštevoval frankfurtskú zoo. V roku 1965 napísal riaditeľovi: „Nebolo by pekné“ – alebo dokonca *krásne*: *‘wäre es nicht schön’* – „keby si frankfurtská zoo zaobstarala pár vombatov?... Z detstva si pamätám silné pocity stotožnenia sa s týmito priateľskými zavalitými zvieratami a bol by som nadšený, keby som ich mohol znova vidieť.“

Niekedy však nestačí byť len milovaný. Rossettiho vombatom sa v zajatí nevodilo dobre. Na svojej poslednej kresbe vombata autor zobrazil sám seba s vreckovkou na tvári, ako žiali nad mŕtvym telom zvierat'a. Pod ňou čítame žalostné štvorveršie:

*Nedožil som sa mladého vombata,
čo by ma drobným očkom potešil,
vždy, keď bol najmilší, tučnučký, bez chvosta,
Vtedy ma ,nešťastník, naveky opustil!*

ŽRALOK GRÓNSKY

V roku 1606 zasiahol Londýn ničivý mor. Umierajúcich zabarikádovali v domovoch spolu s rodinami a vyšiel príkaz na zatvorenie divadiel, štvaníc medveďov aj nevestincov. Práve vtedy Shakespeare napísal jednu zo svojich veľmi mála zmienok o more, kde zachytil ľudskú krehkosť:

*Ked' umieráčik znie,
nik nepýta sa, komu. Dobrí ľudia
sú mŕtvi skôr, než na ich čiapke kvet;
skôr, ako zastenú.*

Zatiaľ čo písal tieto slová, žralok grónsky, ktorý dodnes žije, si plával nerušene vodami severných morí. V tom čase mal možno sto rokov, čiže ešte stále d'aleko od pohlavnej zrelosti: jeho rodičia boli dosť starí na to, aby žili súčasne s Boccacciom, a pra-prastarí rodičia s Júliusom Cézarom.

Tisíce rokov plávali žraloky grónske v tichu, zatiaľ čo svet nad hladinou horel, vyzdravel a znova horel.

Žralok grónsky je najstarším stavovcom planéty, ale iba nedávno sa vedcom podarilo presne určiť jeho vek. Dánsky fyzik Jan Heinemeier objavil spôsob, ako testovať šošovkové kryštály, bielkoviny nachádzajúce sa v oku, na prítomnosť uhlíka-14. Množstvo uhlíka-14, rádioaktívneho izotopu, ktorý sa prirodzene vyskytuje na Zemi, sa každý rok mení. V šesťdesiatych rokoch, keď ľudstvo zažívalo nadšenie pre jadrové zbrane, vyleteli jeho množstvá do výšin, ale pre každé obdobie je charakteristický vlastný obsah uhlíka-14. Testovaním kryštálinov v očiach žralokov bolo možné veľmi približne určiť dátum ich narodenia: z dvadsiatich ôsmich testovaných žralokov bol odhadovaný vek najväčšieho, päťmetrovej samice, určený niekde medzi 272 a 512 rokov. Veľkosť sa považuje za relatívne dobrý ukazovateľ veku a existujú záznamy o žralokoch grónskych dosahujúcich dĺžku sedem metrov. Je teda veľmi pravdepodobné, že ešte dnes vo vode plávajú žraloky, ktoré zažívajú svoje šieste storočie.

Žralok grónsky nie je krásavec na prvý pohľad. Má tupú tvár, zakrpatené plutvy a jeho oči priťahujú dlhé červovité kôrovce *Ommatokoita elongata*. Tie sa prichytávajú žralokovi o rohovku a trepcujú sa mu z očných buliev ako papierové strapce. Takmer ho oslepujú a dodávajú mu

odpuďujúcejší vzhľad než si zaslúži. Okrem toho páchne. Jeho telo totiž obsahuje vysoké koncentrácie močoviny. Potrebuje to, aby malo rovnakú koncentráciu soli ako oceán. Zabraňuje to strate alebo príjmu vody prostredníctvom osmózy. Kvôli tejto potrebe však páchne močom – až natol'ko, že podľa inuitskej legendy vznikol tento žralok z nočníka Sedny, bohyně mora. Kvôli močovine je zároveň jedovatý pre ľudí, ak sa konzumuje čerstvý. Toxíny v surovom a nespracovanom mäse vás môžu viesť do stavu „žraločej opitosti“ – dostanete závrate, ťakáte sa, bl'abocete a zvraciate. Mäso je bezpečné až vtedy, ak sa na niekoľko mesiacov zakope, ponechá sa fermentovať, a potom sa celé mesiace suší zavesené. Podáva sa v malých kúskoch, známych ako hákarl. Niektorí ho považujú za lahôdku a iní za nechutnosť. Údajne chutí ako veľmi zrelý syr, keby ste ho nechali uprostred leta na týždeň v aute tinedžera.

Ako sa na takú úctyhodnú rybu patrí, žralok grónsky je pomalý. Pri plnej rýchlosti a s mimoriadnym úsilím sa pohybuje niekde medzi 2,75 a 3,5 km/h. Hoci je jedným z dvoch najväčších mäsožravých tvorov v mori, má neuveriteľne pomalý metabolizmus. Na prežitie potrebuje dvestokilogramový jedinec skonzumovať kalorický ekvivalent jeden a pol čokoládovej sušienky denne. V maternici bývajú hladnejší než po zvyšok svojho života: najsilnejší